

Jerzy Bartmiński (1939 09 19 – 2022 02 07)

Su giliu liūdesiu sutikome žinią, kad mirė prof. habil. dr. Jerzy Bartmiński. Į amžinybę iškeliavęs vienas iškiliausių pasaulio kalbotyrininkų, lenkų kognityvinės etnolingvistikos pradininkas, slavistas, semantikas, aksiologas ir tekstologas Jerzy Bartmiński buvo 12 knygų (iš kurių ir pakartotinių leidimų sulaukusių *Językowe podstawy obrazu świata*¹ bei *Stereotypy mieszkają w języku*²) ir daugiau kaip 900 straipsnių autorius, žurnalo „Etnolingwistyka“ vyriausiasis redaktorius, lenkų etnolingvistikos minties ramstį ir kanoną sudarančių liaudies simbolių ir stereotipų žodyno *Słownik stereotypów i symboli ludowych* bei slavų ir jų kaimynų aksiologinio leksikono *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów* redaktorius.

Jerzy Bartmiński buvo aktyvus Lenkijos mokslų akademijos narys, taip pat daugelio mokslinių komitetų ir organizacijų narys, iš kurių pirmiausia minėtini: Etnolingvistinė komisija prie Tarpautinio slavistų komiteto (pirmininkas), Eurazijos mokslų akademija Minske, Lenkų kalbos taryba prie Lenkijos mokslų akademijos prezidiumo, Lenkijos

Prof. Jerzy Bartmiński 23-ioje tarptautinėje Jono Jablonskio konferencijoje „Reikšmė kalboje ir kultūroje“. Vilniaus universitetas, 2016 09 23.

Nuotrauka iš žurnalo „Slavistica Vilnensis“ archyvo

¹ Bartmiński Jerzy, *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006. 318 p. [antras papildytas leidimas Lublin 2007, 328 p.; trečias leidimas – Lublin 2009; ketvirtas – Lublin 2012; penktas – Lublin 2012].

² Bartmiński Jerzy, *Stereotypy mieszkają w języku: studia etnolingwistyczne*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007; ²2009.

mokslų akademijos Kalbotyros komitetas, Lenkų etnologijos mokslų komitetas, Literatūros studijų komitetas.

Platų Profesoriaus pripažinimą rodo Jam suteikti apdovanojimai: Auksinis kryžius už nuopelnus (1989), *Polcul* fondo apdovanojimas (1989), Oskaro Kolbergo apdovanojimas (1991), *Polonia Restituta* ordino Riterio kryžius (1999), *Polonia Restituta* ordino Karininko kryžius (2014), Sidabro medalis „Už nuopelnus kultūrai *Gloria Artis*“ (2016), medalis „Už nuopelnus Lenkijai“ (2016).

Šiandien, apžvelgiant Profesoriaus pasiekimus ir ieškant bendro visos jo mokslinės veiklos vardiklio, kyla mintis, kad Jis visų pirma siekė pažinti žmogų – mąstantį, vertinantį, veikiantį. Šiam tikslui jo pasitelktos ir išstobulintos įvairios priemonės – kalbinis pasaulio vaizdas, stereotipas, kognityvinė definicija, aspektas, profiliavimas ir profilis, subjektas ir žiūros taškas – tapo pagrindiniais Liublino etnolingvistinės mokyklos instrumentais, kuriuos naudojame ir mes savo tyrimuose, žavėdamiesi Liubline sukurtų metodikų, tinkamų įvairioms etninėms kultūroms tirti, universalumu.

Esminiai Profesoriaus išskirti aspektai, į kuriuos verta atkreipti dėmesį siekiant pažinti žmogų ir jo pasaulį, yra išdėstomi pagal pagrindinio kalbinio komunikacijos modelio struktūrą: *kas-su kuo-kur-kada-kam-kaip bendrauja*. Remiantis šiuo modeliu, buvo nustatytos ir pagrindinės tyrimo problemos: kolektyvinio tapatumo apibrėžties būdai (autostereotipai), kitų suvokimas (heterostereotipai), erdvės ir mūsų vietos pasaulyje konceptualizavimo bei bendruomenės laiko konceptualizavimo būdai, pasaulyje veikiančių ir jį reglamentuojančių vertybių skalė bei naudojamos raiškos priemonės (skirtingi raiškos stiliai ir žanrai)³. Toks požiūris leidžia išsamiai apibūdinti tiriamą reiškinį, atsižvelgiant į platų kultūrinį kontekstą, ir detaliam pažvelgti į tai, kaip žmogus suvokia pasaulį ir koku būdu tą savo suvokimą perteikia kalboje.

Šio domėjimosi žmogumi ir jo kalbėjimo apie pasaulį būdo užuomazgų esama jau pirmosiose Profesoriaus monografijose, skirtose tautosakos meninėms savybėms aptarti. Jose ieškoma tautosakos ir tarmės, pačių pagrindinių žmogaus verbalinės raiškos tipų, sąsajos. Bartmiński manymu, tautosakos kalba yra specifinė tarmės forma (meninė tarmė), o jos poetinės savybės atsiskleidžia fonetikoje, morfologijoje, žodyne ir sintaksėje⁴. Jis formuluoja išplėtotą stilistinę derivacijos sampratą. Tai šnekamosios kalbos (pagrindinio varianto) funkcinis vedinys, kuris yra ir išvestinė bazė, ir kalbos stilistinės

³ Plg.: Bartmiński Jerzy, *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2006, ²2007; ³2009; ⁴ ir ⁵2012.

⁴ Bartmiński Jerzy, *O języku folkloru*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1973. 286 p. [„Z dziejów form artystycznych w literaturze polskiej“, t. 32].

ypatybes motyvuojantis fonas⁵. Apibendrinamas savo tyrimus tautosakos srityje (žr. Bartmiński 1990)⁶ jis nurodo skiriamuosius tautosakos bruožus – kolektyviškumą, verbališkumą (le. *ustność*) ir estetiškumą, pabrėžia daugialypius folkloro ir religijos ryšius, pateikia ir savo paties sukurtą lenkų folkloro žanrų klasifikaciją, kurioje labai svarbų vaidmenį atlieka kiekvieno tautosakos žanro intencija, suprantama kaip ketinimas perteikti tam tikrą požiūrį į daiktą.

Dėmesingumas tradicijas perimančiam žmogui ir jo mąstymui matomi ir tolesnėje Profesoriaus veikloje. Ypač ryškiai tai atsispindi didžiuliame tęstiname „Liaudies stereotipų ir simbolių žodyne“⁷ – veikale, kurio sumanytoju ir rengėju jis buvo. Empiriniu šio žodyno pagrindu tapo įvairaus žanro tautosakos tekstai. Liaudiška pasaulio vizija jame pateikiama pasitelkiant kognityvinę definiciją, parodančią, kaip *žmonės supranta X*, o ne tai, *ka X reiškia*, – pagrindinis tokios apibrėžties tikslas yra atskleisti visuomenėje įsitvirtinusį požiūrį į tiriamąjį objektą. Taikyta detali fasetinė analizė teikia sąvokos semantinę struktūrą ir atskleidžia jos konotacines savybes. Įvairios žodyno dalys atitinka biblinę pasaulio kūrimo tvarką: *I. Kosmosas, II. Augalai, III. Gyvūnai, IV. Žmogus, V. Visuomenė, VI. Religija. Demonologija, VII. Laikas, erdvė, matai, spalvos*. Tokia mąstymo eiga, pasak Profesoriaus, yra geriausias būdas teisingai suprasti ir interpretuoti mitinį pasaulį ir jame slypinčią užkoduotą realybę.

Aksiologinis žodynas, kaip dar vienas žmogaus įvaizdžio paieškos etapas, neišvengiamai atkreipė dėmesį į šiuolaikinių vertybių, būdingų ne tik lenkų etninei tradicijai, bet ir daugeliui slavų tautų ir net jų kaimynams (iš jų lietuviams), spektrą. Čia pritaikytas kiek modifikuotas tyrimo metodas, o aprašymo pagrindu tapo įvairių tipų šiuolaikiniai duomenys – žodynai, anketos, įvairių žanrų tekstai (słownikowe, ankietowe, tekstowe arba S-A-T). Ypatin gas dėmesys skiriamas šnekamosios kalbos duomenų analizei, nes ši kalbos atmaina autentiškiausiai parodo mūsų požiūrį į pasaulį. Iš tradicinių (tautosakos) duomenų tyrimuose naudojamos tik patarlės, kaip pagrindas, leidžiantis atverti žmogaus moralinius principus. Liubline išleisti penki leksikono tomiai⁸ davė pradžią tarptautiniu mastu atliekamiems tyrimams, parodantiems ir žmogaus vertybių universalumą, ir jų individualius etninius bruožus. Tai vienybės įvairovėje ieškojimai, turintys platų socialinį atspalvį, nes jų tikslas – ne tik

⁵ Bartmiński Jerzy, *O derywacji stylistycznej. Gwara ludowa w funkcji języka artystycznego. Rozprawa habilitacyjna*. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Wydział Humanistyczny 1977. 226 p.

⁶ Bartmiński Jerzy, *Folklor-język-poetyka*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1990. 241 p.

⁷ *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 1–2, koncepcja całości i redakcja Jerzy Bartmiński, zastępcza redaktora Stanisława Niebrzegowska. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

⁸ *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, red. nac. Jerzego Bartmiński et al., t. 1–5. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2015–2018.

mokslo žinios, bet ir daugelyje šalių veikiančių kalbinių ir kultūrinių stereotipų, įsitvirtinusių ideologizuotuose viešuosiuose diskursuose, laužymas, dialogo žmonių tarpkultūrinėje komunikacijoje skatinimas.

Kalbinio pasaulio vaizdo tyrimai, taikant kognityvinės etnolingvistikos metodiką, pasiekė ir Lietuvą, o profesoriaus Jerzy Bartmińskiego pavardė šiandien minima šalia tokių vardų kaip Janas Karlovičius, Vladimiras Toporovas, Nikita Tolstojus, svariai prisidėjusių prie etnolingvistinės minties plėtojimo mūsų šalyje. Lituanistų darbuose metodologija vystosi pagal jau anksčiau pagrįstą ir išbandytą linkmę – nuo tautosakos ir tarmių tyrimų iki kultūrinių konceptų aprašymo.

Profesorius buvo ištikimas daugelio akademinių sluoksnių draugas ir geroji dvasia. Susitikti profesorių Jerzy Bartmińskį ir pasiklausyti Jo paskaitų prieš keletą metų turėjome progą ir Lietuvoje. Dviejuose Vilniaus universitete surengtuose tarptautiniuose mokslo renginiuose – 2016 m. rugsėjo 23–24 d. 23-ioje Jono Jablonskio konferencijoje „Reikšmė kalboje ir kultūroje“ ir 2019 m. liepos 4–7 d. pirmajame etnolingvistikos seminare „Vertybės lietuvių ir lenkų pasaulėvaizdyje“ – Profesorius buvo kviestinis pranešėjas. Jo įvadinės paskaitos *Znaczenie jako struktura otwarta* (2016) ir *Założenia i metody lingwistyki kulturowej – na przykładzie definicji PRACY w „Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów“* (LASiS) (2019) – gausiai susirinkusiems klausytojams buvo įdomios ir svarbios. Vis dėlto didžiausią įspūdį paliko ne šios paskaitos, bet Profesoriaus globotas antrasis renginys. To renginio formatas – tarptautinis mokomasis etnolingvistikos seminaras – suteikė progą jo dalyviams suvokti, kuo pagrįstas Liublino etnolingvistikos mokyklos atsiradimas, gyvavimas ir tvirtybė. Minėto seminaro metu buvo galima įsitikinti, kad gausų talentingų Liublino etnolingvistikos mokyklos tyrėjų būrį į jų atliktų didžiulių darbų sūkurį įtraukė ir jame išsilaikyti skatino ne vien bendras intelektualinis nusiteikimas, apimantis šios mokyklos tyrėjų panašiai suvoktus akademinius tikslus, domėjimosi sritis, pilietiškumą ir nulėmęs jų atliktų darbų gausą ir kokybę, bet ir šios mokyklos įkūrėjo prof. habil. dr. Jerzy Bartmińskiego išskirtinė energija, dėmesingumas ir bendravimo šiluma. Minėtame seminare pats atidžiausias visų pranešimų klausytojas, nuolatinis, bet neįkyrus diskusijų iniciatorius ir dalyvis buvo profesorius Jerzy Bartmiński, kiekvienam pranešėjui turėjęs klausimų ir pastebėjimų, visus žavėjęs savąja erudicija, apimančia gilų įvairių kultūros sričių – lingvistikos, literatūros, folkloro, sociologijos, politikos, vertybių filosofijos – išmanymą, sugebėjęs kiekvieną seminaro kalbėtoją pagirti ir paskatinti. Šis pirmasis etnolingvistikos seminaras įsiminė kaip kelias dienas trukusi šventė. Jerzy Bartmiński buvo šios šventės siela – mes matėme Jį atidžiai besiklausantį, užsirašinėjantį pastabas, jas mums išsakantį, mus prakalbinantį, juokaujantį, improvizuojantį, pasakojantį įdomias istorijas, nuoširdų. Tie, kuriems teko galimybė su Profesoriumi pasikalbėti privačiai,

turėjo progą suvokti išskirtinį šio Žmogaus talentą – sugebėjimą bendrauti, galėjo džiaugtis pažintimi ar susitikimu bei tikėtis, kad pokalbių su Profesoriumi dar bus ir ateityje. Deja, pandemija 2020-aisiais metais uždarė valstybių sienas, todėl tų metų rudenį vykusio antroji konferencija „Vertybės lietuvių ir lenkų pasaulėvaizdyje“ davė galimybę su Profesoriumi ir kitais užsienio kolegomis bendrauti tik per nuotolį – Jerzy Bartmiński buvo aktyvus ir šio antrojo etnolingvistikos seminario dalyvis, o 2021-ųjų rudenį trečiajai etnolingvistikos konferencijai dar spėjo parengti pranešimą...

Šiais 2022-aisiais metais įvyksiančios ketvirtosios kūrybinės dirbtuvės „Vertybės lietuvių ir lenkų pasaulėvaizdyje“ skatina tęsti pradėtus etnolingvistinius tyrimus bei imtis naujų. Kūrybinis Profesoriaus palikimas šių dienų įvykių tėkmėje leidžia įsitikinti dėmesingumo aksiologinių nuostatų atspindžiams skirtingose kalbose pagrįstumu. Okupacinis Rusijos karas prieš Ukrainą parodė skirtingų tautų vertybinių sistemų nevienodumą. Ukrainos žmonių DRĄSA ir ryžtinga kova už LAISVĘ išryškino pagrindines sąvokų TIESA, TAIKA, TĖVYNĖ reikšmes ir parodė, kad patogioje savo kasdienybėje šių svarbiausių dalykų nebevertinome taip, kaip dera. Neįtikėtini pokyčiai realybėje pakeitė mūsų žiūros tašką, suvokimo perspektyvą ir kalbinį pasaulėvaizdį – apie pagrindinių vertybių pilietinę ir politinę svarbą Profesorius kalbėjo ir rašė jau kelis dešimtmečius, todėl Jo kūrybinio palikimo studijos palengvins vertybinių pokyčių priežasčių atpažinimą, aptarimus ir prognozę.

Kristina Rutkovska

Vilniaus universitetas, Lietuva

Jūratė Pajėdienė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius, Lietuva

2022 m. kovas